

SIIRTOLAISUUS TIEDOSTAMISPROSESSINA

Rinnastusta siirtolaisuuden ja matkustamisen välillä voidaan pitää osuvana useastakin syystä. Matkustaminen maasta toiseen, usein hyvin kauan ja vieraisiin oloihin, on osa siirtolaisuutta. Mutta rinnastus matkan ja siirtolaisuuden välillä tulee vielä havainnollisemmaksi, kun otetaan huomioon se, että muuttajien mielisissä matka jatkuu vielä kohdemaan sataman tai lentokentän jälkeenkin. Unelma paluusta on ensimmäisen polven siirtolaisten, joista tässä tutkimuksessa on kysymys, jatkuva seuralainen. Amerikan siirtolaisten parista on todettu, etteivät edes tämän vuosisadan alun kehittymättömät liikenneolot ja kotimaasta erottuva valtameri pystyneet kuolettamaan unelmaa paluusta.¹

Monille ruotsinsuomalaisille siirtolaisuus merkitsee keskeytymätöntä matkaa, joka ääritapauksissa voi johtaa toistuviin muuttoihin Suomen ja Ruotsin välillä. Henkisesti ruotsinsuomalainen leijuu Ahvenanmeren yläpuolella: Tämä päivä, elämä Ruotsissa, koetaan usein väliaikaiseksi, joka kerran päättyy paluuseen Suomeen. Erään haastateltavani kertomus kuvaa mainiosti ruotsinsuomalaisten matkallaoloa. Hän perusteli muuttoaan Etelä-Ruotsista Södertäljeen, Tukholman lähistölle, toteamalla: "Siellä on jo matkalla Suomeen."

Matkustaminen avartaa. Tässä yleisesti käytetyssä toteamuksessa tiivistyy se, mikä tekee rinnastuksen matkustamisen ja siirtolaisuuden kesken mielenkiintoiseksi tämän tutkimuksen kannalta. Matkustamisessa on siis jotakin, joka saa ihmisen katsomaan asioita uudella tavalla. ETYKin päätösasiakirjassa tämä ajatus on kohotettu kansainvälisen oikeuden normiksi päätelmänä, että matkailu osaltaan edistää täydellisempää tuntemusta muiden maiden elämästä, kulttuurista sekä historiasta ja yhteisymmärryksen lisääntymistä kansojen välillä.²

Lähempi tarkastelu osoittaa, että ETYKin päätösasiakirjan toteamus matkailun hyödylli-

syydestä sisältää kaksi puolta: Edistäessään täydellisempää tuntemusta muiden maiden elämästä, kulttuurista ja historiasta matkailu tuottaa uusia *tietoja* muista maista. Mutta uudet tiedot muista maista eivät välttämättä lisää yhteisymmärrystä kansojen kesken, ellei matkailun tuottamien uusien tietojen pohjalta synny uutta *oivallusta* kansojen välisistä suhteista tai maailmasta yleensä. Vasta tällainen oivallus voi saada matkailijan vapautumaan aikaisemmista ennakkoluuloistaan, ymmärtämään paremmin muiden kansojen elämää.

Yleistä toteamusta matkailun avartavasta vaikutuksesta voidaan nyt hieman tarkentaa: Matkailu voidaan määritellä *oppimis- ja tiedostamisprosessiksi*, joka tuottaa uusia tietoja ja oivalluksia muista maista ja kansallisuuksista. Matkailu antaa tilaisuuden *vertailuihin* oman maan ja kansallisuuden sekä muiden maiden ja kansallisuuksien välillä. Näin matkailija voi tehdä uusia oivalluksia omasta maastaan ja kansallisuudestaan sekä viime kädessä omasta itsestään.

Siirtolaisuus voidaan vastaavasti, kuten tässä tutkimuksessa tehdään, ymmärtää oppimis- ja tiedostamisprosessiksi. Kun suomalainen muuttaa Ruotsiin, hän saa suuren määrän uutta tietoa Ruotsista ja ruotsalaisista, mutta yhtä lailla se voi muokata hänen näkemystään Suomesta ja suomalaisista. Jälkimmäinen seikka tulee ymmärrettäväksi siten, että muuttaja punnitsee ja arvioi saamaansa uutta tietoa suhteessa aikaisempaan tietoonsa maailmasta, mikä tarkoittaa hänen kokemuksiaan elämästä Suomesa.

Kun siirtolaisuus tämän tutkimuksen tapaan määritellään oppimis- ja tiedostamisprosessiksi, ei suinkaan tarkoiteta sitä, että näin siirtolaisuus ilmiönä olisi tyhjentävästi määriteltä. Määrittelyn tarkoituksena on ennen kaikkea kuvata erästä piirrettä muuttoliikkeen subjek-

tien, siirtolaisten, ja muuttoliikkeen prosessin vuorovaikutussuhteessa. Siirtolaisuudesta ilmiönä voidaan näin rajata tarkastelun kohteeksi ne mekanismit, jotka ovat ensisijaisia tutkimuskohteen, ruotsinsuomalaisten Suomi- ja Ruotsi-kuvan, näkökulmasta.

Siirtolaisuuden ymmärtäminen oppimis- ja tiedostamisprosessiksi viittaa myös siihen, että tutkimus ei pelkästään pyri kuvaamaan, mikä ruotsinsuomalaisten Suomi- ja Ruotsi-kuva on, vaan myös selittämään, miksi se on sitä mitä se on. Suomi- ja Ruotsi-kuva siis tarkastellaan historiallisena ilmiönä, tuloksena pitkäaikaisesta oppimis- ja tiedostamisprosessista.

1. SIIRTOLAIUUS JA PSEUDOKONKREETTISEN RIKKOONTUMINEN

Useat haastattelemani ruotsinsuomalaiset ovat kuvanneet siirtolaisuuden mukanaan tuoma kansallisen identiteetin tiedostamista. Vasta muutto Ruotsiin on saanut heidät ajattelemaan suomalaisuuttaan. Mitä se on? Mitä se merkitsee juuri minulle? Aikaisemmasta itsestäänselvyydestä, suomalaisuudesta, tulee uudessa ympäristössä poikkeavuuden leima. Vallitseva identiteetti, ruotsalaisuus, koetaan uhkaksi, joka alati pakottamassa valintoihin: Joko tiedostat omat lähtökohtasi ja näet niiden arvon tai antaudut.

Siirtolaisuuden mukanaan tuoma identiteetin tiedostaminen havainnollistaa erinomaisesti sitä, mikä tekee sen tutkimisen tiedostamisprosessina mielenkiintoiseksi. Siirtolaisuus muuttaa ratkaisevasti yksilön ja ympäristön vuorovaikutussuhdetta, mikä ilmenee konkreettisimmin muuttona yhteiskunnasta toiseen ja kulttuurista toiseen. Tätä muutosta on siirtolaistutkimuksessa kuvattu hyvinkin dramaattisin ilmauksin: kulttuurishokki, identiteettikriisi.³ Varsinkin siirtolaisuuden on katsottu johtavan yksilön totaaliseen olemassaolonkriisiin, jossa hän joutuu uudelleen arvioimaan elämänsä perusteita.⁴

Tsekkiläisen filosofin Karel Kosíkin ajatuskalkuja seuraten voitaisiin sanoa, että siirto-

laisuus rikkoo yksilön pseudokonkreettisen maailman. Kijassaan konkreettisen dialektiikkasta Kosík liittää pseudokonkreettisen tietoisuuden *arkitietoisuuden* käsitteeseen.⁵ Tiedostamisprosessi ymmärretään tällöin nousemisena arkitietoisuudesta eli pseudokonkreettisestä konkreettiseen tietoisuuteen, missä yksilö tulee tietoiseksi oman yhteiskunnallisen olemisensa perusteista. Itse tiedostamisprosessia hän kuvaa matkana, odysseiana, todellisuuteen, minkä kautta yksilö voi tiedostaa oman vapautumisensa ehdot. Hän löytää matkan teeman lukuisista maailmankirjallisuuden johtavista teoksista ja se on hänen mukaansa löydettävissä myös Marxin Pääomasta, jota voidaan pitää matkana kapitalistisen yhteiskunnan todellisuuteen.

Siirtolaisuus pseudokonkreettisen rikkoutumisena tarjoaa mahdollisuuksia tutkia *maailmankuvan muutosprosessia*. Tässä tutkimuksessa pyritään tähän tarkastelemalla ruotsinsuomalaisten suhdetta suomalaiseen ja ruotsalaiseen yhteiskuntaan ja tältä pohjalta muodostunutta Suomi- ja Ruotsi-kuva. Suomi- ja Ruotsi-kuva on määritelty tutkimuksessa kullekin yksilölle tyypilliseksi ajattelutavaksi Suomesta ja suomalaisuudesta sekä Ruotsista ja ruotsalaisuudesta.⁶

Pari esimerkkiä havainnollistakoon edelleen sitä, mitä siirtolaisuus pseudokonkreettisen rikkoutumisena pitää sisällään: Ruotsiin suuntautuneen muuttoliikkeen kiihkeinä vuosina 1960-luvun lopussa suurin osa muuttajista lähti Pohjois- ja Keski-Suomen maanviljelysseuduilta. Näille ihmisille muutto Ruotsiin merkitsi, paitsi muuttoa uuteen maahan, siirtymistä maaseudulta kaupunkiin sekä maanviljelyksestä teollisuuden ja palveluajojen ammatteihin. Kun tähän vielä lisätään täysin uuden kielen eli ruotsin opettelu, saadaan aavistus niistä muutospaineista, mitä siirtolaisten maailmankuvaan on kohdistunut. Tehdyt tutkimukset osoittavat, etteivät monet siirtolaiset pysty rationaalisesti näitä muutospaineita hallitsemaan, mistä ovat osoituksena esim. itsemurnien ja erilaisten psyykkisten häiriöiden suuri määrä siirtolaisten keskuudessa.⁷

Siirtolaisuuden mukanaan tuomassa kansallisen identiteetin tiedostamisessa ilmenee myös eräs piirre pseudokongkreettisen rikkoontumisessa. Identiteettikriisinsä ratkaisemisessa siirtolainen joutuu tunkeutumaan menneisyyteensä, *omaan historiaansa*. Siirtolaisen nykypäivän ja menneisyyden ristiriita, vastakohtaisuus, joka ilmenee identiteettikriisissä, antaa siirtolaiselle mahdollisuuden tiedostaa menneisyytensä. Näin hänen elämänsä saa historian, josta käsin hän suhteessa nykypäivään voi määritellä myös tulevaisuutensa ja avata tien identiteettikriisinsä ratkaisulle. Juuri olemisen historiallisuuden tiedostaminen on Kosíkin mukaan eräs piirre pseudokongkreettisen rikkoontumisessa.⁸ Arkitietoisuuden maailma on itsestäänselvyyksien maailma. Menneisyyden, historian tajuaminen problematisoi arkitietoisuuden kategoriat, mahdollistaa niiden olemukseen tunkeutumisen ja luo edellytyksiä tietoiseen toimintaan suhteessa tulevaisuuteen.

Siirtolaiselle elämä näyttäytyy *ongelman*, joka toistuvasti saattaa vaatia elämän perusasioiden uudelleenarviointia. Tämän ongelman ratkaisemisessa hän joutuu pohtimaan oman elämänsä vaikuttimia, tiedostamaan historiansa. Mitä muutollani tavoittelen? Miten nämä tavoitteet ovat yhteydessä muihin elämänarvoihini? Miten elämäni tällä hetkellä vastaa tavoitteitani? Olisiko elämäni tässä hetkessä jotenkin muutettava? Pitäisikö minun myös muuttaa tavoitteitani? Näistä kysymyksistä löytyvät avaimet siihen tiedostamisprosessiin, jonka siirtolaisuus muuttajassa voi käynnistää.

2. ÄLYLLINEN AKTIVOITUMINEN JA PSEUDOKONGKREETTISEN RIKKOUTUMINEN

Suomalaisessa tiedotusopillisessa tutkimusperinteessä Yrjö Ahmavaaran käyttämä käsite *älyllinen aktivoituminen* tarjoaa erään näkökulman siihen, mitä siirtolaisten tiedostamisprosessissa mahdollisesti ilmenevä pseudokongkreettisen rikkoontuminen pitää sisällään.⁹ Sovellettaessa Ahmavaaran käsitettä siirtolaisten tiedostamisprosessiin on pidettävä mielessä se, että älyllisen aktivoitumisen käsite kuvaa

vain *rationaalista* tiedonmuodostusta. Siirtolaisen maailmankuvan muutos, sikäli kuin sitä tapahtuu, ei välttämättä ole rationaalista, vaan se voi yhtä lailla olla irratiionaalista, *manipulaatioon* perustuvaa.¹⁰

Ahmavaaran käsiteparin älyllinen aktivoituminen/ kognitiivinen manipulaatio käyttäminen yleisenä tiedonmuodostuksen teoriana on ongelmallista siksi, että erottelu on luonteeltaan puhtaasti looginen. Se ei siis välttämättä kuvaa sitä, miten tiedonmuodostus todella tapahtuu. Ahmavaaran tietoteoriassa manipulaatio ja sosialisatioprosessi liittyvät kiinteästi toisiinsa. Tämä luo helposti harhan, että kaikki sosiaalistettu tieto on manipulatiivista ts. irratiionaalista. Ahmavaara keskittyy liikaa tiedonmuodostuksen ulkoiseen muotoon ja unohtaa tiedon sisällön. Näin hän laiminlyö sen, mikä on olennaisinta tiedon rationaalisuudessa eli sen, miten hyvin tieto vastaa todellisuutta.

Mikäli historia Ahmavaaran tapaan ymmärretään kulkuna kohti rationaalisuutta, yhä täydellisempää kuvaa todellisuudesta, hänen erottelunsa älyllisen aktivoitumisen ja kognitiivisen manipulaation välillä tekee historiasta yksilöiden historiaa. Näin käy väistämättä, jos manipulaatio ja samalla irratiionalismi sidotaan Ahmavaaran tapaan yksilön sosiaalistamiseen. Erottelu johtaa olettamukseen, että olisi olemassa tietoa, joka ei luonteeltaan olisi sosiaalista. Näin historian kehityksen rationaalisuus toteutuisi ihmisen sosiaalisen olemisen ulkopuolella, mikä ei tietenkään ole mahdollista.

Mikäli Ahmavaaran käsitteistöä käytetään yleisenä tiedonmuodostuksen teoriana, sitä on ehdottomasti täydennettävä tiedon rationaalisuuden monipuolisemmalla määrittelyllä. Lähtökohtana on tällöin oltava se, että kaikki ihmisen tieto on luonteeltaan sosiaalista, niin rationaalinen kuin irratiionaalinenkin. Tällöin päädytään siihen, että myös manipulatiivinen tieto voi olla rationaalista sikäli kuin tiedon rationaalisuudella tarkoitetaan tiedon sisältöä. Manipulatiivinen tieto maailmasta voi olla yhtä lailla totta tai epätotta kuin älyllisen aktivoitumisen kautta saavutettu tieto. Tämä

osoittaa, että looginen erottelu manipulatiivisen tiedon ja älyllisen aktivoitumisen välillä ei riitä selittämään yhteiskunnallista tiedonmuodostusta.¹¹

Kun seuraavassa älyllisen aktivoitumisen käsitettä sovelletaan siirtolaisen tiedostamisprosessiin, käsitettä ei käytetä yleisenä tiedonmuodostuksen teoriana. Tarkastelu pyrkii vain osoittamaan erään piirteen siirtolaisuuden aikaansaamassa pseudokonkreettisen rikkoontumisessa, jota Ahmavaaraa lainaten kutsutaan älylliseksi aktivoitumiseksi. Ahmavaaran kysymys yhteiskunnallisen käytännön älyllisesti aktivoivasta vaikutuksesta voidaan muuttaa muotoon: Miten siirtolaisuus yhteiskunnallisen käytännön muotona älyllisesti aktivoi siirtolaisia?¹²

Ahmavaaran ajatuskulkuja seuraten voidaan kysymykseen vastata, että siirtolaisuus yhteiskunnallisen käytännön muotona vaikuttaa siirtolaisen todellisuudesta tekemien havaintojen suuntaan, mitä kautta hän saa aikaisemman maailmankuvansa kannalta relevanttia tietoa maailmasta. Näin hankitun uuden tiedon soveltaminen aikaisempaan maailmankuvaan on älyllistä aktivoitumista.

Esimerkki siirtolaisten paluumuuttoa koskevasta tutkimuksesta valaiskoon edelleen älyllisen aktivoitumisen ilmenemistä siirtolaisuusprosessissa. Viihtymättömyys Ruotsissa on todettu tärkeimmäksi yksittäiseksi paluumuuton syyksi.¹³ Tälle johtopäätökselle voidaan yhteiskunnallisen käytännön ja älyllisen aktivoitumisen suhdetta tarkastelemalla antaa seuraava selitys:

Yhteiskunnallinen käytäntö Suomessa, työtömyys, asunnonsaantivaikeudet, epävarma toimeentulo, saavat ihmiset etsimään elämälleen vaihtoehtoja. Tässä vaiheessa heidän huomiionsa kiinnittyy hyviin työnsaantimahdollisuuksiin Ruotsissa, sen korkeisiin palkkoihin ja edullisiin asuntoihin. Ruotsi näyttyy ihmisten mielissä turvaton toimeentulo maana ja tämä voi saada heidät vakavasti harkitsemaan muuttoa Ruotsiin.

Ruotsissa yhteiskunnallinen käytäntö suuntaa siirtolaisen huomion vähitellen uusiin

kohteisiin. Kielivaikeudet tekevät yksinkertaisistakin asioista vaikeita. Samasta syystä siirtolaisen saattaa olla vaikea saada kontakteja ympäristöön; hän alkaa tuntea

olonsa eristyneeksi ja yksinäiseksi. Yhteiskunnallinen käytäntö tuottaa näin hänelle toistuvia kokemuksia siitä, että hän viihtyy huonosti Ruotsissa. Kuva Ruotsista turvaton toimeentulo maana tarkentuu kokemuksilla huonosta viihtyvyydestä. Tuloksena voi olla, että siirtolainen korostaa viihtyvyyden merkitystä tavoitehierarkiassa ja palaa siksi Suomeen.

3. SUOMI- JA RUOTSI-KUVAN MUUTOKSEN MITTAAMINEN

Maailmankuvan muutosten tutkiminen empiirisillä koeasetelmilla on osoittautunut ongelmalliseksi, mistä suomalainen tiedotusopillinen tutkimus tarjoaa useita esimerkkejä.¹⁴ Maailmankuva on luonteeltaan historiallinen kategoria, missä olennaiset muutokset tulevat näkyviin vasta pitkän kehityksen myötä. Niinpä Suomen Akatemian humanistisen toimikunnan rahoittamassa tutkimusprojektissa maailmankuvien muutosta tarkastellaankin yhteydessä pitkiin historiallisiin ajanjaksoihin.¹⁵ Ihanteellisen tapa siirtolaisten maailmankuvan muutoksen tutkimiseen olisikin osallistuva havainnointi, missä siirtolaisten yksilöllistä muuttoprosessia seurattaisiin pitkähkön ajanjakson kuluessa. Tätä kautta paljastuisi täydellisimmillään se, mitä K. Pietilä kutsuu ihmisten aktiiviseksi yrityksiksi hahmottaa maailmaa.¹⁶

Tässä tutkimuksessa maailmankuvan historiallisen luonteen tutkiminen on liitetty tyypillisen empiirisen poikkileikkaustutkimuksen asetelmaan. Siirtolaisten maailmankuvan muutosta toisin sanoen pyritään tutkimaan tietystä historiallisesta tilanteesta koottujen haastattelujen avulla.¹⁷ Haastattelut siis antavat ennen kaikkea tietoa siitä, miten haastatellut henkilöt haastatteluhetkellä arvioivat omaa elämänsä ja suhdettaan suomalaisen ja ruotsalaisen yhteiskuntaan. Tällaisenaan empiirinen tutkimusasetelma on puhtaasti kuvaileva ja mahdollistaa siis siirtolaisten Suomi- ja Ruotsi kuvan kuvaamisen sellaisena, kuin se ilmeni

haastatteluhetkellä.¹⁸

Suomi- ja Ruotsi-kuvan historiallisuus on pyritty tuomaan mukaan empiiriseen tutkimusasetelmaan kahdella tavalla: Haastateltaviksi on valittu muuttoliikkeen prosessin eri vaiheissa olevia siirtolaisia (juuri muuttaneita, pitkään Ruotsissa asuneita, Suomeen palanneita), joiden kertomuksia näin voidaan *vertailla* keskenään. Lisäksi kussakin haastattelussa pyritään mahdollisimman kattavasti *konstruoimaan* kunkin haastateltavan yksilöllisen muuttoprosessin olennaiset piirteet. Hänen tässä hetkessä tekemiään arvioita elämästään voidaan siten ymmärtää hänen elämäkokemustensa valossa. Muistien asettamissa rajoissa haastateltavat joutuvat lisäksi *palauttamaan mieliin* aikaisemmissa elämänvaiheissaan tekemiä tulkintoja kokemuksiinsa sekä silloin tiedostamiaan toiveita elämää.

Menetelmän käyttökelpoisuutta Suomi- ja Ruotsi-kuvan historiallisuuden tavoittamisessa rajoittaa paitsi ihmisen muisti myös se, miten hyvin haastattelut onnistuvat käynnistämään ihmisen tiedostamisprosessin itse haastatteluhetkellä. Ihmisen tiedostamisprosessin käynnistämiseen perustuu viime kädessä koko haastatteluasetelman käyttökelpoisuus. Ihmisten Suomi- ja Ruotsi-kuva ei nimittäin ole heidän tajunnassaan valmiina, joka haastattelujen avulla voitaisiin ikäänkuin valokuvata. Se on aktiivisesti *tiedostettava* ja juuri siihen tehtävät haastattelut tähtäävät.

Miten ihmisen tiedostamisprosessi voidaan haastattelutilanteessa saattaa liikkeelle? Kun K. Pietilä penää empiirisiä tutkimuksia yhteiskunnallisesta tietoisuudesta, joissa selvitetäisiin ihmisten aktiivisia yrityksiä hahmottaa maailmaa, hän tarkoittaa kahta asiaa:¹⁹

1. Olisi tutkittava ihmisten aktiivista ideoiden tuottamista *mielekkäässä* sosiaalisessa viitekehysessä.

2. Problematisoinnin ja analyysin kohteena on oltava *olennainen/relevantti* asia.

Mikä on tämän tutkimuksen sosiaalinen viitekehys, missä ihmiset ideoitaan tuottavat? Se on keskustelu haastattelijan ja haastateltavan välillä, sellaisenaan tyyppillinen empiirisiin tutkimuksiin kuuluva koetilanne. Mutta

samalla voidaan tuskin kiistää sitä, etteikö keskustelun aihe olisi olennainen ja relevantti. Se on *siirtolaisuus*, haastateltavan henkilökohtainen muuttoprosessi, yhä uudelleen problematisoituva ja uusia haasteita asettava. Juuri sitä siirtolainen joutuu haastattelutilanteessa analysoidaan ja sen kautta määrittelemään suhteensa suomalaiseen ja ruotsalaiseen yhteiskuntaan.

Haastattelujen mielekkäys tiedostamisprosessin käynnistäjänä voidaan nähdä myös yhteydessä pseudokongkreettiseen rikkoutumiseen sellaisena, kuin siitä aiemmin on tässä kirjoituksessa puhuttu. Henkilökohtaisen muuttoprosessin konstruoinnin myötä haastateltava *kohtaa oman historiansa* kongkreettisempänä kuin ehkä koskaan aikaisemmin. Monet haastateltavat ovat kuvanneet kokemustaan haastattelusta toteamalla, että se on pannut ajattelemaan asioita, joita ei ole tullut aikaisemmin miettineeksi. Pelkästään kolmen tunnin intensiivinen pohdiskelu, mihin haastattelu pakottaa, voi merkitä poikkeuksellista sukellusta arkipäivän itsestäänselvyyksien taakse. Parhaimmillaan se voi vaikuttaa kuin suola jo ajat sitten käymisen lopettaneeseen kaljaan.

Taisto Hujanen

Viitteet

- 1 Vrt. PARK, Robert E. *The Immigrant Press and Its Control*. New York/London, 1922. Park viittaa tässä William I. Thomasin ja Florian Znanieckin klassiseen sosiologiseen tutkimukseen *The Polish Peasant in Europe and America*.
- 2 Tämä periaate on kirjattu ETYK:n päätösasiakirjan osassa III "Yhteistyö inhimillisen toiminnan eri aloilla", kohta 1e.
- 3 WIDGREN, Jonas. Europa och invandrarfrågan. Stockholm, Utrikespolitiska institutet, 1974. *Världspolitikens dagsfrågor* 10/1974, s. 4. - Widgrenin johtopäätökset eräistä siirtolaisuutta yleisesti kuvaavista piirteistä tekevät nämä ilmuukset ymmärrettäviksi. Hänen mukaansa Länsi-Euroopan maihin toisen maailmansodan jälkeisenä aikana muuttaneista siirtolaisista 85 % oleskelee maissa, joissa puhutaan heille vierasta kieltä. Kahdella kolmasosalla muuttajista ei ole lainkaan kokemusta teollisesta työstä.
- 4 Juuri tällaisena eksistentiaalipsykologisena kriisinä tarkastelee siirtolaisuutta Charles Westin väitöskirjassaan (WESTIN, Charles. *Existens och identitet*. 2:a omarbetade upplagan. Göteborg, Bokförlaget

- Korpen, 1975.)
- 5 KOSÍK, Karel. *Det konkretas dialektik*. Minab/Surte, Röda Bokförlaget, 1979, s. 78-94.
  - 6 Määritelmän perustelut on esitetty tutkimussuunnitelmassani (HUJANEN, Taisto. Migrationsprocessen och utformningen av de finska invandrarnas uppfattningar om invandrarverkligheten. Stockholm, 1979, s. 19-34.) Ks. myös HUJANEN, Taisto. Suomi-kuva, siirtolaisinformaatio ja siirtolaisten paluunooto. Julkaisussa MUNTER, Arja (toim.). *Ruotsiin muuton ongelmat*. Seminaarialustukset ja keskustelut 4.-5.5.1978. Turku, Siirtolaisuusinstituutti, 1979, s. 186-199.
  - 7 Esim. HAAVIO-MANNILA, Elna & STENIUS, Kerstin. Mental Health of Immigrants in Sweden. *University of Helsinki, Department of Sociology, Research Reports No. 211*.
  - 8 KOSÍK, K., emt., 87, kuvaa arkitietoisuuden ja historian kohtaamista mullistuksena.
  - 9 Monipuolisemman esityksen äyllisen aktivoitumisen problematiikasta löytää kirjasta AHMAVAARA, Yrjö. *Yhteiskuntakybernetiikka*. Tapiola, Weilin+Göös, 1976, s. 67-156 (osa III: "Tajunnan kyberneettinen erittely"). Ks. myös AHMAVAARA, A. Y. What is Intellectual Activation as Distinguished from Cognitive Manipulation? Teoksessa BERG, Mie & HEMÁNUS, Pertti & EKECRANTZ, Jan & MORTENSEN, Frands & SEPSTRUP, Preben (toim.). *Current Theories in Scandinavian Mass Communication Research*. Grenaa, GMT, 1977, s. 180-197.
  - 10 Erottelu rationaalisen ja irrationaalisen tiedonmuodostuksen välillä tulee selvimmin esille artikkelissa AHMAVAARA, Yrjö. A General Theory of Acts with Application to the Distinction between Rational and Irrational 'Social Cognition'. *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, 8(2), 1977, s. 195-220
  - 11 Ahmavaaran kirje 18.3.1980 tämän kirjoittajalle osoittaa, että hän itsekin on kiinnittänyt huomiota niihin ongelmiin, mitä manipulaation liittäminen sosialisointiprosessiin aiheuttaa hänen tietoteoriassaan. Hän toteaa tarpeelliseksi eron osittain ulko-ohjautuvan ja täydellisesti ulko-ohjautuvan tiedonmuodostuksen välillä. Osittainen ulko-ohjautuvuus aiheuttaa uskomuksina suhteellisia todennäköisyysrelaatioita tyyppiä P(A) P(B), kun taas täydellinen ulko-ohjautuvuus tuottaa ehdottomia uskomuksia tyyppiä P(H)=1 tai P(H)=0.
  - 12 Tätä kysymystä on tarkemmin käsitelty alkuperäisessä tutkimussuunnitelmassani (HUJANEN, T., Migrationsprocessen..., emt., s. 28-34).
  - 13 LIND, Jouko. Paluunooton ehdot, suunta ja seuraukset. Julkaisussa MUNTER, Arja (toim.), emt., 199-207.
  - 14 Esim. PIETILÄ, Kauko. Näkökö silmä - kuuluiko korva. Tampere, Tampereen yliopisto, 1973. *Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, A tutkimuksia*, N:o 44. Ks. myös KALELA, Aira & PIETILÄ, Kauko. Kehitysyhteistyön tiedotustutkimus I-II. Tampere, Tampereen yliopisto, 1974. *Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, A tutkimuksia*, N:o 47a-c.
  - 15 KUUSI, Matti & ALAPURO, Risto & KLINGE, Matti (toim.). *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen*. Helsinki, Otava, 1977.
  - 16 PIETILÄ, Kauko. A Methodological example in the Study of Social Consciousness. Teoksessa BERG, M. et al., emt., 199-228.
  - 17 Sattuma on mahdollistanut paneeliasetelman yhdessä tapauksessa. Eräs haastateltavistani palasi Suomeen välittömästi keväällä 1980 tehdyn haastattelun jälkeen. Hän on lupautunut uuteen haastatteluun Suomessa syksyllä 1980.
  - 18 Haastatteluasetelma on kokonaisuudessaan esitelty työvoimaministeriölle 11.8.1980 jättämässäni tilannekatsauksessa Rutsinsuomalaisien Suomi- ja Ruotsi-kuva. Tutkimusasetelman pääpiirteet.
  - 19 PIETILÄ, Kauko. A Methodological..., emt., 228.